

Analytical Study of the Methods of Enjoining Good and Forbidding Evil by Ibn al-Reza, Imam Jawad (as)

Kavous Rouhi Barandagh¹ Ali Ahmadi²

1. “Associate Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran: k.roohi@modares.ac.ir
2. “Ph.D. in Islamic History from Baqirul Uloom University, Qom, Iran (Corresponding Author): a.ahmadi@hzrc.ac.ir

Article Info

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
February 18, 2024

In Revised Form:
May 28, 2024

Accepted:
June 12, 2024

Published Online:
June 22, 2025

Keywords

Abstract

“Enjoining Good and Forbidding Evil,” as two important divine obligations emphasized by the prophets, Imams, and the righteous, held a special place for Imam al-Jawad (as). Although the era of this noble Imam in Shiite history—marked by the martyrdom of Imam al-Rida (as), the uprisings of the Alawites, the spread and geographical expansion of Shiism, the increasing power of Ma'mun, and the Abbasid caliphate's new political maneuvers, which ultimately strengthened their rule—was a period of great difficulty, Imam al-Jawad (as) actively promoted the enjoining of good and the struggle against various political, social, and moral corruptions in accordance with the circumstances of his time and place. Now, the question is: What methods did Imam al-Jawad (as) employ in fulfilling these two obligations? To answer this question, all relevant hadiths and reports concerning “enjoining good and forbidding evil” in the conduct of Imam al-Jawad (as) have been collected and methodologically analyzed in a descriptive-analytical manner. The compiled narrations are then examined in the section on “Methods of Applying Enjoining Good and Forbidding Evil in the Conduct of Imam al-Jawad (as).”

Enjoining good (Amr bil Ma'ruf), Forbidding evil (Nahy anil Munkar), Imam al-Jawad (as), Conduct (Sirah), Hadiths (Narrations)..

Cite this The Author (s): Rouhi Barandagh, K; Ahmadi, A (2024).Analytical Study of the Methods of Enjoining Good and Forbidding Evil by Ibn al-Reza, Imam Jawad (as) : Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 13, Issue 2, Summer 2025, Serial Number 50 – (69- 90)-
[DOI:10.22034/farzv.2024.444514.1979](https://doi.org/10.22034/farzv.2024.444514.1979)

the methods of enjoining good and forbidding evil in the life and words of Imam Javad, peace be upon him, and to answer this important question that the ways and methods of enjoining good and forbidding evil according to Imam Javad. What is Salam Allah Alaihi? That is, what methods did Imam Javad (peace be upon him) use in performing these two duties? In response to this question, in this article, all hadiths and narrations related to enjoining good and forbidding evil in the biography of Imam Javad, peace be upon him, have been collected and analyzed with a descriptive-analytical method.

The result is that during his short life, Imam Javad (peace be upon him) gave importance to divine duty, including commanding good and forbidding evil, which is reflected in his words and letters. He has important words about the importance of enjoining what is good and forbidding what is evil, which encourages Shia scholars to avoid neglect and the necessity of enjoining what is good and forbidding what is evil in society, especially among Shiites. Also, he had a clear and verbal stance against the deviant sects of that time such as Waqfiyyah, Ghalyan and Fathiyeh, and on one hand he guided them and on the other hand he forbade the Shiites from communicating with them.

Imam Javad (peace be upon him) has mentioned in hadiths the importance of enjoining good and forbidding evil and its examples. Also, that Imam Hammam performed these two divine duties with 4 methods of description, letter writing, rejection and indifference, and shouting and protesting. Statistically, 3 cases of explanation, 6 cases of writing letters, 5 cases of rejection and indifference and 1 case of protest were identified. Therefore, the method of letter writing with (40%) is at the top of the practical methods of Imam Javad (peace be upon him) in enjoining good and forbidding evil. The method of neglect and rejection with (33%) and the method of explanation with (20%) are in the next ranks. The method of protest with (7%) shows the lowest rate of using the method of enjoining good and forbidding evil by them, which shows the importance of letter writing method compared to other methods in performing these two duties.

Regarding the subjects of these six ways, it should be said: 5 cases are famous examples that he commanded and 9 cases are forbidden cases that Imam Javad (peace be upon him) forbade. The famous things that Imam emphasized in these six methods are: 1. Helping others and untangling and solving other people's problems; 2. Obligation of piety and concealment of belief for Shiites; 3. Poetry for Ahl al-Bayt (as); 4. Visiting and mentioning Ahl al-Bayt (as); 5. Leaving extra food in the desert for animals. The vices that Imam Nahi has forbidden: 1. Forbidden music; 2. Following the Waqifian sect in congregational prayer; 3. Following the decrees and fatwas of the Abbasids; 4. Demonstrations, make-up

and excitement of women; 5-8. Following the sects of Waqfiyyah, Zaidiyyah, Ahl al-Tjasm and Ghalian; 9. Giving fatwa without knowledge. Therefore, the frequency of examples in the methods of enjoining good and forbidding evil is as follows: famous 36%; negative 64% (Chart No. 2); Also, 67% of the 9 vices of Imam Javad, peace be upon him, are far from deviant ideas and beliefs, and 33% are from other vices (Chart No. 3).

Therefore, first of all, the prohibition of evil in relation to what is good, due to the existence of various deviations in the Islamic society of that day, had a special place with the Imam; Secondly, the prohibition of following deviant sects in the biography of Imam Javad (peace be upon him) has a double importance; Because the tendency of the Islamic society towards deviant sects creates the ground of distance from the truth and imamate. Therefore, seminaries and elite society should pay more attention to deviant sects.

بررسی تحلیلی روش‌های امر به معروف و نهی از منکر توسط ابن الرضا، امام جواد علیه السلام

کاوس روحی برندق^۱، علی احمدی^۲

k.roohi@modares.ac.ir

a.ahmadi@hzrc.ac.ir

۱. دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران:

۲. دکتری تاریخ اسلام، قم ایران (نویسنده مسئول):

چکیده

اطلاعات مقاله

امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان دو واجب مهم الهی مورد توجه پیامبران، امامان و صالحان، جایگاه ویژه‌ای نزد امام جواد علیه السلام داشت. هرچند دوران این امام همام در تاریخ تشیع، با توجه به شهادت امام رضا علیه السلام، قیام‌های علویان، نفوذ و گسترش جغرافیایی تشیع، قدرت روزافزون مأمون و جریان‌سازی جدید خلافت عباسی و در نتیجه استحکام بیشتر خلافت عباسیان، شرایط دشواری را تجربه کرد، اما امام جواد علیه السلام به تناسب شرایط و موقعیت‌های زمانی و مکانی، امر به معروف و مبارزه با منکرات مختلف سیاسی، اجتماعی و اخلاقی را دنبال کرد. حال سوال این است که امام جواد علیه السلام در اقامه این دو فریضه، چه روش‌هایی را به کار بردند؟ در پاسخ به این سوال، کلیه احادیث و همچنین گزارش‌های مرتبط با امر به معروف و نهی از منکر در سیره امام جواد علیه السلام گردآوری و به صورت توصیفی - تحلیلی، روش‌شناسی شده است. سپس روایات گردآوری شده در بخش «شیوه‌های کاربردی امر به معروف و نهی از منکر در سیره امام جواد علیه السلام» تجزیه و تحلیل شده است.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۱۱/۲۹

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۳/۰۸

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۳/۲۳

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۰۴/۰۱

امر به معروف، نهی از منکر، امام جواد علیه السلام، سیره، احادیث.

کلیدواژه‌ها

استناد: روحی برندق، کاوس؛ احمدی، علی: (۱۴۰۳). بررسی تحلیلی روش‌های امر به معروف و نهی از منکر توسط ابن الرضا، امام جواد علیه السلام: فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۳، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۴، شماره پیاپی ۵۰ - (۶۹-۹۰).

[DOI:10.22034/farzv.2024.444514.1979](https://doi.org/10.22034/farzv.2024.444514.1979)

ناشر: بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. بیان مسئله

امر به معروف و نهی از منکر، دو سرآمد واجب الهی است که به دلیل اهمیت آن در گسترش خوبی‌ها و دوری از بدی‌ها، مورد توجه پیامبران و امامان بوده و آنان با روش‌های متنوعی در گسترش این دو واجب کوشیدند. امام جواد (علیه السلام) نیز از این قاعده مستثنا نیست و در فرازهای مختلف، بر اهمیت این دو فرضیه الهی در دین اسلام تأکید می‌کند.

ابن الرضا (علیه السلام) درباره اهمیت جایگاه این دو واجب الهی، می‌فرماید: «امر به معروف و نهی از منکر دو مخلوق الهی است، هر که آن دو را یاری (اجرا) کند، مورد نصرت خدا قرار می‌گیرد و هر که آن دو را رها کند، از سوی خداوند ذلیل خواهد شد.»^۱ (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱: ۴۲) همچنین، عالمان دین را بر هدایت مردم از انحراف‌ها، فرامی‌خواند و در نامه‌ای به سعد الخیر، بر نقش ویژه عالمان در این باره تأکید می‌کند و می‌نویسد: «ای برادر! خدای متعال در میان هر یک از پیامبران، تنی چند از عالمان را قرار داد تا گمراهان را به راه آورند و با مردم در تحمل آزار مخالفان، همراه باشند و فریادگر الهی را پاسخ گویند و مردمان را به خدا بخوانند. خدا تو را رحمت کند، خوب به ایشان بنگر که جایگاهی بلند دارند ... چه بسیار کشته‌های ابلیس که به دست ایشان زنده شده و چه بسیار گمراهان و سرگردانان که به وسیله ایشان، هدایت یافته‌اند.»^۲ (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۸: ۵۶) حضرت در ادامه نامه، عالمان بی‌اعتنایی به این دو فرضیه الهی را مورد عتاب قرار داده و می‌نویسد: «اگر علما خیر خواهی نکنند و اندرز ندهند، خائن خواهند بود. اگر گمراه سرگشته‌ای را ببینند و هدایتش نکنند، یا مرده فکری را بنگرند و از تعلیمات زندگی بخش اسلام زنده‌اش ننمایند، چه رفتار بدی دارند. خداوند در قرآن از آنان پیمان گرفته است که امر به معروف و نهی از منکر نمایند»^۳ (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۵: ۳۶۱). همچنین در روایت دیگری، درباره اهمیت جلوگیری از انحراف شیعیان و آگاهی‌افزایی آنان می‌فرماید: «کسی که سرپرستی یتیمان آل محمد (علیهم السلام) را که از امام خود دور افتاده، در نادانی خویش سرگردان مانده و در دست‌ان شیطانی و دشمنان اهل بیت گرفتار آمده‌اند، به عهده گیرد و آن‌ها را از چنگال دشمنان رهایی بخشد و از حیرت و جهالت خارج سازد و وسوسه‌های شیطانی را از آن‌ها دور کند و با دلایل پروردگارشان و برهان‌های امامانشان، دشمنان اهل بیت را مقهور سازد، تا عهد خدا بر بندگانش را به بهترین

۱. الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ خُلُقَانِ مِنَ خُلُقِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَمَنْ نَصَرَهُمَا أَعَزَّهُ اللَّهُ وَمَنْ خَذَلَهُمَا خَذَلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ.
 ۲. يَا أَحْيَى إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ جَعَلَ فِي كُلِّ مِنَ الرُّسُلِ بَقَايَا مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ يَدْعُونَ مَنْ ضَلَّ إِلَى الْهُدَى وَيَضْرِبُونَ مَعَهُمْ عَلَى الْأَذَى يُجِيبُونَ دَاعِيَ اللَّهِ وَيَدْعُونَ إِلَى اللَّهِ فَأَبْصُرْهُمْ وَجَمَكَ اللَّهُ فَإِنَّهُمْ فِي مَثَلَةِ رَفِيعَةٍ ... كَمْ مِنْ قَتِيلٍ لِإِبْلِيسَ قَدْ أَخْبَوهُ وَكَمْ مِنْ تَائِبٍ ضَالٍّ قَدْ هَدُوهُ.
 ۳. وَالْعُلَمَاءُ فِي أَنْفُسِهِمْ خَائِفَةٌ إِنْ كَتَمُوا النَّصِيحَةَ إِنْ رَأَوْا تَائِبًا ضَالًّا لَا يَهْدُونَهُ أَوْ مَيِّبًا لَا يُجِيبُونَهُ فَيَنْسَ مَا يَنْصَعُونَ لِأَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَخَذَ عَلَيْهِمُ الْمِيثَاقَ فِي الْكِتَابِ أَنْ يَأْمُرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَنْ يَتَّقُوا عَمَّا نُهُوا عَنْهُ

شکل حفظ نماید، برتری چنین شخصی بر سایر مردم، از برتری آسمان بر زمین و برتری عرش و کرسی و حجاب‌ها بر آسمان بیشتر است و او بر دیگر بندگان خدا فضیلت دارد؛ همچنان‌که ماه شب چهارده بر کوچک‌ترین ستاره آسمان.^۱ (طبرسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱: ۱۷) نیز ابوهاشم، یکی از اصحاب امام جواد (علیه السلام) در مجلسی از ایشان شنیده است که: همانا بهشت دری دارد به نام معروف که از آن در جز اهل معروف وارد نمی‌شوند.^۲ سپس در دل، از اینکه نیازهای مردم را برطرف می‌کند، خداوند متعال را سپاس گفته و خوشحال شد، در این هنگام امام به او توجه کرد و فرمود: «آری، دانستم که در درونت چه گذشت. همانا اهل معروف در دنیا، اهل معروف در آخرت‌اند. ای ابوهاشم! خداوند تو را از شمار آنان قرار دهد و رحمت کند.»^۳ (ابن حمزه طوسی، ۱۴۱۹ق: ۵۶۴) امام جواد (علیه السلام) همچنان که بر اهمیت امر به معروف و نهی از منکر از سوی ناصحان تأکید دارند، درباره پذیرش آن از سوی مومنان نیز می‌فرماید: «مؤمن نیازمند سه ویژگی است: توفیق از جانب خدا، واعظی از درون و پذیرش نصیحت ناصحان»^۴ (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق: ۴۵۷). همچنین به آمران به معروف و ناهیان از منکر توصیه می‌کنند که انتظار تشکر دیگران را نداشته باشند و تنها برای رضای خدا این دو واجب را انجام دهند: «اهل معروف بیشتر نیاز دارند تا افراد محتاج و نیازمند؛ چراکه انسان‌های خیر؛ پاداش اخروی، افتخار و نام نیک را در پرونده اعمال خود ثبت می‌کنند. هر کسی که به معروف می‌پردازد، اول به خودش معروف می‌رساند. پس او تشکر و قدردانی را از دیگران توقع نداشته باشد؛ زیرا آن عمل را برای خود انجام داده است»^۵ (اربلی، ۱۳۸۱ق، ج ۲: ۳۴۷).

در فرازی دیگر، آمران و ناهیان را به اهمیت دادن به دیگر واجبات توصیه و بر ضرورت راستگویی و امانتداری امر به معروف، تأکید کرده است: «به بسیاری نماز و روزه و امر به معروف شخص نگاه نکنید. همچنین به زمزمه‌های شبانه او ننگرید. بلکه به راستی گفتار و امانتداری وی بنگرید»^۶ (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۲: ۱۱۴).

علاوه بر این، حضرت جواد (علیه السلام) در برخی موارد، مصادیق معروف و منکر را مشخص و سپس به

۱. مَنْ تَكَلَّفَ بِأَيْتَامِ آلِ مُحَمَّدٍ الْمُتَقَطِّعِينَ عَنْ إِمَامِهِمْ - الْمُتَخَيَّرِينَ فِي جَهْلِهِمُ الْأَسَارَى فِي أَيْدِي شَيْطَانِهِمْ وَ فِي أَيْدِي النَّوَاصِبِ مِنْ أَغْدَانِنَا فَاسْتَنْقَذَهُمْ مِنْهُمْ وَ أَخْرَجَهُمْ مِنْ خَيْرَتِهِمْ وَ قَهَرَ الشَّيَاطِينَ بَرْدَ وَسَاوِسِهِمْ وَ قَهَرَ النَّاصِبِينَ بِخَجَجِ رَبِّهِمْ وَ دَلَّيْلِ أُمَّتِهِمْ - لِيَحْفَظُوا عَهْدَ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ بِأَفْضَلِ الْمَوَاقِعِ بِأَكْثَرِ مِنْ فَضْلِ السَّمَاءِ عَلَى الْأَرْضِ وَ الْعَرْشِ وَ الْكَرْسِيِّ وَ الْحُجُبِ عَلَى السَّمَاءِ وَ فَضْلِهِمْ عَلَى الْعِبَادِ كَفَضْلِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ عَلَى أَحْفَى كَوْكَبٍ فِي السَّمَاءِ
۲. إِنَّ فِي الْجَنَّةِ لِنَبَاً يُقَالُ لَهُ الْمَعْرُوفُ لَا يَدْخُلُهُ إِلَّا أَهْلُ الْمَعْرُوفِ.
۳. قَالَ نَعَمْ فَدَمَّ عَلَى مَا أَتَتْ عَلَيْهِ فَإِنَّ أَهْلَ الْمَعْرُوفِ فِي دُنْيَاهُمْ هُمْ أَهْلُ الْمَعْرُوفِ فِي أُخْرَاهُمْ جَعَلَتْ اللَّهُ مِنْهُمْ.
۴. الْمُؤْمِنُ يَخْتَاجُ إِلَى تَوْفِيقِ مِنَ اللَّهِ وَ وَعَظٍ مِنْ نَفْسِهِ وَ قَبُولِ مِمَّنْ يَنْصَحُهُ
۵. أَهْلُ الْمَعْرُوفِ إِلَى اضْطِنَاعِهِ أَخْوَجُ مِنْ أَهْلِ الْخَاجَةِ إِلَيْهِ لِأَنَّ لَهُمْ أَجْرَهُ وَ فَخْرَهُ وَ ذِكْرَهُ فَمَهْمَا اضْطَنَعَ الرَّجُلُ مِنْ مَعْرُوفٍ فَإِنَّمَا يَبْدَأُ فِيهِ بِنَفْسِهِ فَلَا يَطْلُبُنَّ شُكْرَ مَا صَنَعَ إِلَى نَفْسِهِ مِنْ غَيْرِهِ.
۶. لَا تَنْظُرُوا إِلَى كَثْرَةِ صَلَاتِهِمْ وَ صَوْمِهِمْ وَ كَثْرَةِ الْحَجِّ وَ الْمَعْرُوفِ وَ طَلَّطْنَتِهِمْ بِاللَّيْلِ وَ لَكِنْ انظُرُوا إِلَى صِدْقِ الْحَدِيثِ وَ أَدَاءِ الْأَمَانَةِ.

انجام آن معروف امر و از انجام آن منکر نهی کرده‌اند؛ از جمله امر به ازدواج برای دوری از فساد و فتنه که در حدیثی می‌فرماید: «هرگاه کسی به خواستگاری دختران شما آمد که از اخلاق و دینش راضی بودید، او را زن دهید که اگر چنین نکنید، فتنه و فساد بزرگی روی زمین، بروز خواهد یافت.»^۱ (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۳۴۷) و نهی از مصاحبت با شرور که فرمود: «از دوستی و همنشینی با فاسدان و شروران سخت بپرهیز؛ زیرا آنان، مانند شمشیر برهنه‌ای هستند که ظاهرشان زیبا و بزاق است، ولی آثارش زشت و ناراحت کننده است.»^۲ (حلوانی، ۱۴۰۸ق: ۱۳۶) همچنین خطاب به مردی که از ایشان سفارش می‌خواست، فرمود: «بر صبر تکیه کن و به فقرا درآویز و شهوات را رها کن و مخالفت با هوای نفس نما و بدان که تو از دید خداوند مخفی نیستی، دقت کن چگونه باید باشی»^۳ (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق: ۴۵۵)

۱-۱. پیشینه پژوهش

گفتنی است هر چند کتاب‌ها و مقالاتی درباره سیره زندگانی امام جواد (علیه السلام) نوشته شده؛ اما تاکنون با این موضوع خاص، اثری تدوین نشده است، بلکه مولفان آثار مربوط به امام جواد (علیه السلام) تقریباً به صورت کلی، به تمامی جنبه‌های زندگانی آن امام همام همت داشته‌اند. مثلاً خانم مرضیه محمدزاده در کتاب محمد بن علی (علیه السلام) امام جواد، به بررسی زندگانی ایشان پرداخته است. یکی از جدیدترین آثاری که به صورت موضوعی درباره سیره امام جواد (علیه السلام) تدوین و عرضه شده، کتاب مجموعه مقالات همایش سیره و زمانه امام جواد (علیه السلام) است که در سه جلد به همت انجمن تاریخ‌پژوهان حوزه علمیه قم، به زیور طبع آراسته شده است. این اثر برآیند همایشی به همین نام بود که در سال ۱۳۹۴ در قم برگزار شد. از بین مقالاتی که در این کتاب عرضه شده، مقاله امام جواد (علیه السلام) و فرقه‌های شیعی، نوشته محمدعلی چلونگر؛ امام جواد (علیه السلام) و بهره‌گیری از فنون ارتباطات در مدیریت بحران فرقه‌های انحرافی، نوشته محمدرضا بارانی و هدی شعبان‌پور و گالیان دوره امام جواد (علیه السلام) و نوع برخورد آن حضرت با آن‌ها، به نوعی، می‌تواند به‌عنوان پیشینه این پژوهش لحاظ گردد؛ زیرا مولفان در این مقالات، به چگونگی برخورد امام جواد (علیه السلام) با فرقه‌های انحرافی دوران خود پرداخته‌اند.

بنا بر پیشینه، هیچ کدام از آثار و مقالات منتشر شده، به کاربست روش‌های امر به معروف و نهی از منکر در سیره امام جواد (علیه السلام) به صورتی که تمام موارد را لحاظ کند، نپرداخته؛ بنابراین

۱. مَنْ حَظَبَ إِلَيْكُمْ فَرَضِيئُمْ دِينَهُ وَ أَمَانَتَهُ فَرَوْجُهُ - إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَ فِسَادٌ كَبِيرٌ.

۲. إِيَّاكَ وَ مَصَاحِبَةَ الشَّرِيرِ، فَإِنَّهُ كَالسَّيْفِ الْمَسْلُوقِ، يَحْسُنُ مَنْظَرَهُ وَ يَقِيحُ أَثَرَهُ.

۳. تَوَسَّدَ الصَّبْرَ وَ اغْتَنَقَ الْفَقْرَ وَ اِزْفَضَ الشَّهَوَاتِ وَ خَالَفَ الْهَوَى وَ اعْلَمَ أَنَّكَ لَنْ تَخْلُوَ مِنْ عَيْنِ اللَّهِ فَانظُرْ كَيْفَ تَكُونُ.

بایسته است شیوه‌های امر به معروف و نهی از منکر در سیره و سخنان امام جواد (علیه السلام) تجزیه و تحلیل شود و ضمن پاسخ به این سوال که امر به معروف و نهی از منکر، چه جایگاهی نزد امام جواد (علیه السلام) داشته، به این سوال مهم نیز پاسخ داده شود که شیوه‌ها و روش‌های امر به معروف و نهی از منکر توسط امام جواد (علیه السلام) چه بود؟ به عبارت دیگر امام جواد (علیه السلام) برای انجام و اجرای این دو فریضه بزرگ، از چه روش‌هایی استفاده می‌کردند؟ با توجه به مواردی که در بیان اهمیت امر به معروف و نهی از منکر در سخنان امام جواد (علیه السلام) گذشت، این دو واجب، اهمیت ویژه‌ای در سیره و زندگانی امام جواد (علیه السلام) داشته که در ادامه، با شیوه‌ها و روش‌های اجرای آن توسط امام جواد (علیه السلام) آشنا خواهیم شد.

۲. تبیین مفاهیم

۲-۱. امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف، دعوت کردن کسی که عمل واجبی را ترک کرده به انجام آن و نهی از منکر تلاش برای جلوگیری از انجام کار حرام توسط گناهکار است. قرآن کریم به انجام این دو واجب اهتمام داشته و در آیاتی، این دورا در کنار مباحثی همچون: ایمان به خدا، معاد، نماز و زکات، مطرح کرده است (ن.ک: آل عمران، آیات ۱۰۴، ۱۱۰ و ۱۱۴؛ اعراف: ۱۵۷؛ توبه: ۶۷، ۷۱، ۱۱۲؛ حج: ۴۱؛ لقمان: ۱۷). امر به معروف و نهی از منکر در احادیث نیز جایگاه ویژه‌ای دارد و محدثان شیعه، هنگام جمع‌آوری و نگارش کتاب‌های حدیثی، کتاب یا بابی را به امر به معروف و نهی از منکر اختصاص داده‌اند. در پایان کتاب الرضا (علیه السلام)، قسمت ملحقات اخلاقی، به موضوع امر به معروف و نهی از منکر پرداخته شده است (فقه الرضا (علیه السلام)، ۱۴۰۶ ق: ۳۷۵) همچنین کلینی در الکافی، بخشی از کتاب جهاد را به این دو واجب الهی، اختصاص داده است (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۵: ۵۵ به بعد) در کتاب‌های فقهی نیز به این دو بحث، پرداخته شده است. شیخ مفید در المقنعه، این بحث را در کتابی با عنوان الامر به المعروف و النهی عن المنکر و اقامه الحدود، مطرح کرده است (مفید، ۱۴۱۰ ق: ۸۰۸ به بعد) سید مرتضی پذیرش مناصب حکومتی از سوی مومنانی که امکان برپایی امر به معروف و نهی از منکر را دارند، واجب دانسته است (سید مرتضی، ۱۴۰۵ ق: ج ۲: ۸۹) در عصر صفوی، با توجه به حاکمیت شیعه و گسترش مباحث اجتماعی فقه شیعه، تک‌نگاری‌های مبسوط‌تری درباره این دو واجب الهی، از سوی عالمان دین، نگاشته شد که می‌توان به کتاب الامر بالمعروف و النهی عن المنکر، اثر حسن بن علی بن عبدالعالی کرکی اشاره کرد.

نکته بعدی آنکه امر به معروف و نهی از منکر بدون وجود شخص یا اشخاص «امر شونده» یا «نهی شونده» تحقق نخواهد یافت. به این ترتیب، عمل امر به معروف و نهی از منکر، از حوزه حقوق و اختیارات فردی شخص امرکننده یا نهی کننده فراتر رفته، با حقوق دیگر افراد اجتماع ارتباط می‌یابد (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۰، ج ۱۰: ۲۰۴)؛ بنابراین، یک امر واجب اجتماعی است که اهمیت آن از این منظر، مضاعف می‌شود.

۳. شیوه‌های کاربست امر به معروف و نهی از منکر در سیره امام جواد (علیه السلام)

برای اجرای هر کاری، شیوه‌ها و روش‌های گوناگونی وجود دارد. برای اجرای احکام اسلامی نیز روش‌های گوناگونی می‌توان در نظر گرفت که امر به معروف و نهی از منکر نیز از این مقوله جدا نیست. امام جواد (علیه السلام) برای انجام این دو فریضه، از شیوه‌های مختلفی استفاده می‌کرد تا جلوی منکرات را بگیرد و مردم را به خوبی‌ها سوق دهد. گزارش‌هایی که از آن امام همام وارد شده، مبین کاربست روش‌های گوناگون امام در انجام این دو فریضه است.

۳-۱. تبیین و توضیح

در راستای امر به معروف و نهی از منکر، امام جواد (علیه السلام) تلاش می‌کرد مردم و به خصوص شیعیان را به محوریت امام در مسائل گوناگون به‌ویژه در موضوع هدایت مردم متوجه کند تا به دیگران متوجه نشوند؛ زیرا در آن صورت، نمی‌توانستند معارف اسلامی را از سرچشمه زلال آن، دریافت کنند.

بنا بر گزارشی، پس از شهادت امام رضا (علیه السلام)، عده‌ای از شیعیان، بعد از زیارت خانه خدا به محضر امام جواد (علیه السلام) رفتند. بسیاری از شیعیان دیگر نیز در آنجا گرد آمده بودند تا ایشان را زیارت کنند. عبدالله بن موسی^۱، عموی حضرت که در آن هنگام پیر شده بود نیز وارد شد و با احترام فراوان به امام، وسط پیشانی ایشان را بوسید. پس از آنکه امام بر جایگاه خویش قرار گرفت، مردم به دلیل خردسال بودن ایشان، با تعجب به همدیگر نگاه می‌کردند که آیا این نوجوان می‌تواند از عهده مشکلات دینی و اجتماعی مردم در جایگاه رهبری و امامت آنان برآید؟ در این هنگام، مردی بلند شد و از عبدالله بن موسی، درباره حکم مردی که با چهارپایی آمیزش نموده، پرسید. او پاسخ داد: بعد از قطع دست راستش، به او حد می‌زنند. امام جواد (علیه السلام) با شنیدن این پاسخ، ناراحت شد

۱. عبدالله، فرزند امام کاظم (علیه السلام) از اصحاب امام کاظم و رضا (علیه السلام). او از امام کاظم و رضا (علیه السلام) حدیث نقل کرده است (طوسی، ۱۴۰۶: ۳۳۹ و ۳۵۹) نقل شده که در پیشانی‌اش آثار عبادت دیده می‌شد.

و به او فرمود: «ای عمو از خدا بترس! از خدا بترس! خیلی کار بزرگی است که روز قیامت در برابر خداوند عزوجل قرار بگیری و از تو بپرسد: چرا بدون آگاهی به مردم فتوا دادی؟»^۱ عمویش گفت: سرورم! آیا پدرت - که درود خدا بر او باد - این‌گونه پاسخ نداد؟ امام فرمود: «از پدرم، از حکم مردی که قبر زنی را نبش کرده و با او درآمیخته پرسیدند که پدرم فرمود: به خاطر نبش قبر، دست راست او را قطع می‌کنند و حد زنا بر او جاری می‌گردد؛ زیرا حرمت مرده مسلمان، همانند زنده اوست.»^۲ در این هنگام، عبدالله بن موسی امام را تصدیق و استغفار کرد (مفید، ۱۴۱۳ق: ۱۰۲). با توجه به این که عبدالله بن موسی، به جهت امامت بخشی از شیعیان، وسوسه شده بود و بدون علم و آگاهی لازم فتوا می‌داد، امام جواد (علیه السلام) در این فراز، ضمن امر به معروف (ترس از خدا) عموی خود، او را از خطر انحراف از امامت، دور و به او، تقوای الهی را یادآوری کرد.

بنا بر گزارش دیگری، یکی از شیعیان قصد داشت به نیابت از امام جواد و امام رضا (علیه السلام) طواف کند؛ اما به او گفته بودند: از طرف اوصیانی نمی‌توان نیابت کرد. او مسئله را از امام جواد (علیه السلام) پرسید، ایشان ضمن رد این انحراف عقیدتی، در جواب فرمود: «تا می‌توانی این کار را بکن.»^۳ پس از سه سال که همین‌گونه به نیت آنان طواف کرد، نزد امام رفت و گفت: من یک روز از طرف پیامبر (صلی الله علیه و آله) طواف به جای آوردم. (حضرت سه بار فرمود: صلی الله علی رسول الله) و در روز دوم از طرف امیرالمومنین (علیه السلام) و در روز سوم از طرف حسن (علیه السلام) و روز چهارم از طرف حسین (علیه السلام) و ... تا به امام جواد (علیه السلام) رسید. سپس گفت: اینان امامانی هستند که به ولایت آنان متدین هستیم.^۴ امام تأیید کرد. سپس آن مرد گفت: گاهی از طرف مادرت فاطمه (علیه السلام) طواف می‌کنم و گاهی طواف نمی‌کنم. حضرت فرمود: «این کار زیاد انجام بده که برترین کارهاست.»^۵ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۴: ۳۱۴) هر چند در این فراز، امام جواد (علیه السلام) جاهل به حکمی را آگاه کرده است؛ لکن او را به انجام این کار پسندیده، امر کرده است. به عبارت دیگر به پرسشگر امر کرده که به نیابت از امامان، طواف کند و او را به ثواب آن، بشارت داده است.

بنا بر گزارشی دیگر، محمد بن ولی کرمانی به دیدار امام جواد (علیه السلام) رفت و به دستور حضرت از او پذیرایی شد. پس از خوردن غذا، غلام خواست تمام آنچه را در سفر مانده بود جمع کند؛ اما حضرت فرمود: «دست نگهدار! در صحرا بقایای سفره را رها کن حتی اگر یک ران گوسفند باشد و در غیر صحرا جمع کن» (قطب‌الدین راوندی، ۱۴۰۹ق، ج ۱: ۳۸۹)؛ بنابراین یکی از روش‌های امام

۱. يَا عَمُّ اتَّقِ اللَّهَ إِنَّهُ لَعْظِيمٌ أَنْ تَعْفَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَيَقُولَ لَكَ لِمَ أَفْتَيْتَ النَّاسَ بِمَا لَا تَعْلَمُ.

۲. إِنَّمَا سَأَلَ أَبِي عَنْ رَجُلٍ نَبَشَ قَبْرَ امْرَأَةٍ فَتَكَحَّهَا فَقَالَ أَبِي تَطَّلَعُ يَمِينُهُ لِلنَّبَشِ وَ يُضْرَبُ حَدُّ الرِّثَا فَإِنَّ حُرْمَةَ الْمَيِّتَةِ كَحُرْمَةِ الْحَيَّةِ.

۳. بَلْ طَفَّ مَا أَمَكَّنَكَ فَإِنَّهُ جَائِزٌ.

۴. إِذَنْ وَ اللَّهُ تَدِينُ اللَّهُ بِالَّذِينَ الَّذِي لَا يَقْبَلُ مِنَ الْعِبَادِ غَيْرَهُ.

۵. اسْتَكْبَرْتُ مِنْ هَذَا فَإِنَّهُ أَفْضَلُ مَا أَنْتَ عَامِلُهُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ.

جواد علیه السلام در دعوت به نیکی‌ها و دوری از بدی‌ها، توضیح و تبیین بوده است.

۳-۲. نامه‌نگاری

نامه‌نگاری، به‌ویژه در زمان نبود و فقدان ارتباطات امروزی، یکی از روش‌های کاربردی تبادل اطلاعات بود که مورد توجه توده مردم قرار داشت و به همین دلیل، مورد توجه و اقبال امامان شیعه نیز قرار داشت و آنان نیز از این ابزار استفاده می‌کردند. امام جواد علیه السلام در نامه‌های ارسالی برای دیگران، به این دو فریضه بزرگ توجه داشت و دیگران را به انجام آن، ترغیب می‌کرد. در همین راستا، مردی از اهالی سیستان که در سفری با امام جواد علیه السلام همراه شد، خاطره‌ای شنیدنی از آن سفر را گزارش می‌کند و می‌گوید: در سال اول خلافت معتصم^۱ با ایشان همسفر شدم. در همه موارد با هم بودیم. روزی سر سفره غذا نشسته بودیم، عرض کردم: فدایت شوم! فرماندار شهر ما، یکی از دوستان و شیفتگان شما اهل بیت علیهم السلام است. مأموران او برای من مالیات نوشته‌اند در حالی که پرداختن آن برایم سنگین است. شما لطف کنید و نامه‌ای برای او بنویسید که با من مدارا کند. امام فرمود: «من او را نمی‌شناسم.» گفتم: فدایت شوم! همان‌گونه که عرض کردم، او از محبین شما اهل بیت است. نامه شما برای من نزد او خیلی کارساز و مشکل‌گشا خواهد بود. امام کاغذی را برداشته و چنین نوشت: به نام خداوند بخشنده و مهربان؛ اما بعد، کسی که نامه من را برایت می‌آورد، در مورد تو گفت که مذهب زیبایی (شیع) داری و کارهایی که انجام می‌دهی نیز به خوبی انجام می‌شود. پس به برادرانت (شیعیان) احسان و نیکی کن و بدان که خداوند (در روز قیامت) از مثقال‌های ذره ذره و به اندازه خردل نیز تو را بازخواست می‌کند.^۲ (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۱۱۱)؛ بنابراین امام در این نامه، ضمن دلجویی از مراجعه‌کننده نیازمند، او را به احسان و نیکی نسبت به برادران شیعه امر می‌کند و به او مژده پاداش الهی را می‌دهد.

شعر به‌ویژه در زمان نبود و فقدان رسانه‌های جمعی امروزی، یکی از تاثیرگذارترین رسانه‌هایی بود که مورد توجه جامعه نخبگانی و توده مردم قرار داشت. به همین دلیل، امامان شیعه نیز توجه ویژه‌ای به این هنر داشتند و در فرصت‌های مناسب، هم از این ابزار استفاده می‌کردند و هم برخی شاعران را مورد تشویق و حمایت خود قرار می‌دادند. در همین راستا، ابوطالب قمی در نامه‌ای، اشعاری را برای امام جواد علیه السلام نوشت و در آن اشعار، از امام رضا علیه السلام یاد کرد و از امام جواد

۱. معتصم عباسی (۱۸۰-۲۲۷ق). هشتمین خلیفه عباسی و فرزند هارون که بنا بر نقلی، امام جواد علیه السلام را به شهادت رساند (طغوش، محمدسهیل، ۱۳۹۲: ۲۴۸).

۲. وَ كَتَبَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَمَا بَعْدُ فَإِنَّ مُوَصِّلَ كِتَابِي ذَكَرَ عَنْكَ مَذْهَبًا جَمِيلًا وَإِنَّ مَا لَكَ مِنْ أَعْمَالِكَ إِلَّا مَا أَحْسَنْتَ فِيهِ فَأَحْسِنْ إِلَيَّ إِخْوَانِكَ وَ اعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَسْأَلُكَ عَنْ مَنَاقِبِ الدُّرِّ وَ الْحَرْدَلِ.

علیه السلام اجازه خواست تا برای ایشان هم، شعر بسراید. حضرت آن قطعه اشعار را از نامه وی برید و نزد خود نگه داشت و در اول آنچه از کاغذ مانده بود، با بیان «أحسننت، جزاک الله خیرا»^۱ (طوسی، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ۸۳۸) هم از او تشکر و قدردانی کرد و هم با جدا کردن قطعات شعر، او را به تقیه از دشمنان توصیه کرد تا بیشتر مواظب خود باشد تا به دست مأمورین نیفتد.

امام جواد (علیه السلام) در جاهای دیگری هم از نامه‌نگاری، برای نهی از وابستگی فرقه‌ای استفاده کرده‌اند. گفتنی است، در دوران ایشان با توجه به حضور سه گروه واقفیه،^۲ غالیه^۳ و فطحیه^۴ سیره حضرت روشننگری درباره آنان و جدا کردن خط فکری خود و شیعیان با آنان بود. به عبارت دیگر، امام جواد (علیه السلام) به عنوان امام حقی حاضر، معیار تمایز بین حق (شیعه) و باطل بود که امام رضا (علیه السلام) در روایت، به آن خبر داده بود. هنگامی که ابن قیاما واسطی^۵ در نامه‌ای، امامت امام رضا (علیه السلام) را به دلیل نداشتن فرزند رد کرد، حضرت جواب داد: «از کجا چنین علمی یافته‌ای که برایم فرزندی نیست؟ به خدا قسم چندی نمی‌گذرد که خداوند پسری به من روزی می‌کند که بین حق و باطل جدایی می‌افکند.»^۶ (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱: ۲۲۱) همین‌گونه هم شد و امام جواد (علیه السلام) با روش‌های گوناگون، از جمله به وسیله نامه، بین پیروان خود و دیگر فرقه‌ها، جدایی انداخت و شیعیان و یاران خود را به پیروی از امامت خود فراخواند و از معاشرت و همراهی و سکوت در برابر فرقه‌های منحرف نهی کرد و با لعن بزرگان آنان، اوج ناراحتی خود را به شیعیان، نشان داد تا همگان بدانند تنها راه سعادت، پیروی از اهل بیت (علیهم السلام) است.

درباره واقفیه، امام جواد (علیه السلام) تلاش کرد آنان را جدای از شیعه معرفی کند. هنگامی که ابو عبدالله برقی^۷ در نامه‌ای از ایشان، درباره اقتدای به امام جماعت واقفی پرسید، شیعیان را از این کار، نهی کرد.^۸ (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۱: ۳۷۹)؛ بنابراین با نهی از اقامه نماز شیعیان به یک واقفی، سعی کرد آنان را منزوی کند. درباره فطحیه نیز گفتنی است، برخی اصحاب امام صادق و کاظم (علیهم السلام) به این گروه ملحق شده بودند که تلاش امام و یاران ایشان، هدایت آنان بود. علی بن اسباط

۱. کتبت الی ابي جعفر علیه السلام بأبیات شعر و ذکرته فیها آیه، و سألته أن یأذن لی فی أن أقول فیہ، فقطع الشعر و حبسه، و کتب فی صدر ما بقی من القرطاس: قد أحسنت جزاک الله خیرا.

۲. گروهی از شیعیان که بر امامت امام کاظم (علیه السلام) توقف و گمان کردند که او نمرده بلکه زنده و همان مهدی منتظر است. (بغدادی، ۱۴۰۸ق: ۴۶) بنابراین به امامت امام رضا و جواد (علیهم السلام) معتقد نبودند.

۳. غلات به شیعیانی گفته می‌شود که شخصی را با صفات الله بدانند و توصیف کنند (شهرستانی، ۱۳۶۴، ج ۱: ۲۷).

۴. فطحیه، شیعیانی بودند که پس از شهادت امام صادق (علیه السلام) به عبدالله افطح، فرزند ایشان گرویدند (خمینی، ۱۳۸۹، ج ۲: ۱۰۳۹).

۵. حسین بن قیاما صیرفی واسطی راوی و از سران واقفیه و مورد مذمت امام رضا (علیه السلام) (امین، ۱۴۰۸ق، ج ۶: ۱۳۶)

۶. والله لیجعلن الله منی ما ینبئ به الحق و أهله و یمحق به الباطل و أهله.

۷. ابو عبدالله احمد بن محمد بن خالد برقی (م. ۲۷۴ یا ۲۸۰) از اصحاب امام جواد و هادی (علیهم السلام) نویسنده کتاب المحاسن و رجال. (نجاشی، ۱۴۱۳ق: ۳۳۵)

۸. أیجوز - جعلت فداک - الصلاة خلف من وقف علی أئیک وجدک (علیهم السلام) فأجاب لاتصل وراه.

بن سالم مقری^۱، یکی از فطحی‌هایی بود که علی بن مهزیار اهوازی^۲ به وسیله نامه، به ارشاد و هدایت او پرداخت و سرانجام با مراجعه به امام جواد (علیه السلام) و راهنمایی‌های ایشان، از عقیده فطحی برگشت و از یاران ایشان شد (نجاشی، ۱۴۱۳ق: ۲۵۲).

بنا بر گزارش دیگری، چون دیدگاه برخی از منسوبان بنی عباس درباره سوره بعد از سوره حمد در نماز، این بود که «بسم الله الرحمن الرحيم» سوره حمد برای سوره بعدی نیز کافی است و نیازی به تکرار «بسم الله الرحمن الرحيم» نیست. از امام جواد (علیه السلام) در نامه‌ای پرسید که در پاسخ دوبار نوشت: «به کوری چشم عباسی، بسم الله را تکرار کن»^۳ (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳: ۳۱۳)؛ بنابراین همان‌گونه که در این گزارش‌ها گذشت، یکی از ابزار کاربردی توسط امام جواد (علیه السلام) برای اجرای امر به معروف و نهی از منکر، نامه بوده است.

۳-۳. طرد و بی‌اعتنایی

آمر به معروف و نهی از منکر، گاهی با بی‌اعتنایی، می‌تواند از منکر نهی کند. امام جواد (علیه السلام) نیز از این روش استفاده کرده‌اند. بنا بر گزارشی، مأمون برای زیر سوال بردن جایگاه ایشان، به هر حيله‌ای متوسل می‌شد؛ اما نتیجه‌ای نگرفت. در مراسم ازدواج دخترش ام‌فضل با امام جواد (علیه السلام)، به دستور مأمون، ۲۰۰ کنیز ماهر و زیبا پس از آنکه به بهترین وجه آرایش کرده بودند، در حالی که هر کدام جام زرینی به دست داشتند، به استقبال امام رفتند و خود را برای ایشان به نمایش گذاشتند، ولی آن حضرت، هیچ توجهی به آنان نکرد و در جایگاه خود نشست (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱: ۴۹۴) ایشان با این روش، هم به آنان فهماند که کارشان حرام است و صحیح نیست و هم جلوی سوء استفاده مأمون را گرفت.

بنا بر گزارش دیگری، برخورد ایشان با یک واقفی، باعث هدایت وی شد. شخصی واقفی از خراسان، هنگامی که به خدمت ایشان رسید، این‌گونه سلام کرد: «السلام علیک یا ابن رسول الله» حضرت جواب داد: «سلام» او دوباره جمله‌اش را تکرار کرد؛ ولی همان جواب را شنید. در حالی که سلامش از روی اعتقاد به امامت نبود و فقط در ظاهر این‌گونه سلام کرد. در این هنگام، فهمید که چون واقفی است، حضرت با او چنین برخورد کردند و از دانستن نیت او توسط امام

۱. از محدثان مشهور شیعه، از اصحاب امام کاظم، رضا و جواد (علیه السلام) قاری و مفسر و نویسنده کتاب تفسیر و الدلائل (نجاشی، ۱۴۱۳ق: ۱۷۷).

۲. فقیه و محدث و از رهبران و سرشناسان شیعه، از اصحاب امام جواد و هادی (علیه السلام) و وکیل ایشان در برخی نواحی و نویسنده بیش از ۳۰ کتاب (طوسی، ۱۴۰۶ق: ۳۸۱).

۳. فَكَتَبَ بِحَطِّهِ يُعِيدُهَا مَرَّتَيْنِ عَلَى رَعْمِ أَنْفِهِ يَغْنَى الْعَبَّاسِي.

جواد (علیه السلام)، متعجب شد و ایمان آورد. سپس گریه کرد و با عبارت «جانم فدای تو»، دینارهایی را به حضرت پرداخت کرد؛ لکن امام جواد (علیه السلام) آن‌ها را بگرداند و خبر داد که به آنان نیازمند خواهد شد. آن واقفی هنگامی که به منزلش برگشت، متوجه شد که دزد خانه‌اش را سرقت کرده و آن دینارها برایش مانده است (ابن حمزه طوسی، ۱۴۱۹ق: ۵۱۸)؛ بنا بر این گزارش، جواب سلام کوتاه و متفاوت امام جواد (علیه السلام) که به نوعی کم‌اعتنایی به او و در حد سلام واجب بود، او را متوجه عقیده فاسدش کرد؛ بنابراین از عقیده‌اش برگشت.

بنا بر گزارشی دیگر، در مجلسی که عده‌ای از مردم و اصحاب ایشان حضور داشتند و همچنین فردی زیدی حاضر بود، در حالی که عقیده‌اش مخفی بود و کسی نمی‌دانست که زیدی است. حضرت به غلامش دستور داد: «دست این مرد را بگیر و او را از مجلس بیرون کن»^۱ در این هنگام، آن زیدی به وحدانیت خداوند، رسالت پیامبر ﷺ و امامت امام جواد (علیه السلام) اقرار کرد. (طبری آملی صغیر، ۱۴۱۳ق: ۴۰۴) این گزارش نشانگر تأثیر نهی از منکر از سوی ایشان بوده است. به عبارت دیگر هدف امام جواد (علیه السلام)، توجه دادن به آن زیدی، درباره انحرافش از حق بود که مفید واقع شد. همچنین درباره مجسمه با بیان «هر کس به جسمانیت خداوند معتقد است، به او زکات پرداخت نکنید و در نماز به او اقتدا نکنید»^۲ (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۱: ۳۷۹) از شیعیان خواست تا با پرداخت نکردن زکات و اقتدا نکردن به آنان در نماز جماعت، به آن‌ها بی‌اعتنایی و زمینه طرد و انزوای آنان را فراهم کنند.

درباره گروه منحرف غالیان نیز بایسته بود در مقابل آنان، جبهه‌گیری و مرزبندی شود؛ بنابراین، بزرگان آنان، مورد لعن امام جواد (علیه السلام) قرار گرفتند. بنا بر نقل علی بن مهزیار، هنگامی که نام ابوالخطاب^۳ نزد ایشان برده شد، فرمود: «خداوند ابوالخطاب و اصحاب او را لعنت کند و از رحمتش دور دارد و شک کنندگان و هر که در این امر توقف کند و در آن شک کند را لعنت نماید.»^۴ (طوسی، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ۸۱۱)

سپس فرمود: «این ابوالعمر و جعفر بن واقد (یا ابوعمره جعفر بن واقد) و هاشم بن ابی‌هاشم به نام ما از مردم استفاده می‌کنند. این‌ها مردم را به اعتقادات ابوالخطاب دعوت می‌کنند. خداوند ابوالخطاب را لعنت کند و آنان را همراه او لعنت کند و هر کس را که کردارشان را پذیرفته نیز لعنت نماید. ای علی! از لعنت کردن آنان هراسی نداشته باش، خداوند ایشان را لعنت کند.

۱. خذ بید هذا الرجل فاخرجه.

۲. من قال بالجسم فلا تعطوه من الزكاة ولا تصلوا وراءه.

۳. ابوالخطاب، محمد بن ابی زینب مقلص اسدی، ملقب به بزاد اجدع، بنیانگذار فرقه غالی خطابیّه.

۴. لعن الله أبا الخطاب، و لعن أصحابه، و لعن الشاكين في لعنه، و لعن من قد وقف في ذلك و شك فيه.

به درستی که خداوند آنان را لعنت کرده است.» سپس از قول پیامبر ﷺ برای تأکید بیشتر بر دوری گزیدن از آنان فرمود: «هر که از لعنت کردن کسی که خداوند او را لعنت کرده احساس گناه کند، پس لعنت الهی بر او باد.»^۱ (طوسی، ۱۴۰۴، ج ۲: ۸۱۱) هنگامی که بزرگان یک فرقه منحرف این گونه مورد لعن امام قرار می‌گیرند و حتی دیگران هم تشویق به لعن آنان می‌شوند، باعث می‌شود که کم‌کم در جامعه اسلامی طرد شوند و نتوانند به اهداف انحرافی خود برسند.

۳-۴. فریاد و اعتراض

ارزش شدن یک ضد ارزش، یکی از آسیب‌هایی است که جامعه را تهدید می‌کند. امام جواد (علیه السلام) در حدیثی به جهت دوری از این آسیب می‌فرماید: «هر کس فعل قبیحی را تحسین کند، در انجام آن شریک است» (اربلی، ۱۳۸۱، ج ۲: ۳۴۹) و نیز می‌فرماید: «ستمکار و کمک کننده به او و راضی به عمل او، شریک یکدیگرند» (همان، ج ۳: ۱۳۸) و نیز فرمود: «کسی که فعل (بدی) را ببیند و از آن بی‌زاری جوید، مثل آن است که ندیده و کسی که فعل (بدی) را ندیده؛ اما به آن راضی است، مثل آن است که دیده» (ابن‌اشعث: ۱۷۱). سخنان پیش گفته امام جواد (علیه السلام) در سیره ایشان هم جاری و ساری بوده و نسبت به منکر، بی تفاوت نبودند و با روش‌های گوناگون، از منکر نهی می‌کردند. بنا بر گزارشی، یکی از روش‌های ایشان در نهی از منکر، نهیب و فریاد بود. در مراسم ازدواج ایشان و ام‌فضل، به دستور مأمون، نوازنده‌ای به نام «مخارق» دعوت شده بود که صدایی جذاب و ریثی بلند داشت و هنگام آواز خواندن، از ابزار موسیقی و نوازندگی بهره می‌گرفت. او مأموریت داشت امام را با فضای آن جمع غافل و آلوده، هماهنگ کند. وی که به مأمون قول داده بود با استفاده از هنرش، دل امام را بریاید و ایشان را به لذت‌های ظاهری مشغول کند، در مقابل ایشان نشست و عود نواخت و آواز خواند. او نتوانست به اهدافش برسد؛ زیرا امام جواد (علیه السلام) به وی بی‌توجه بود؛ سر را پایین انداخته، به راست و چپ نمی‌نگریست؛ اما ناگهان سرش را بلند کرد و نهیب زد که: «ای ریش بلند! از خدا بترس!»^۲ در همان لحظه‌ای که امام این گونه اعتراض کرد، عود از دستش افتاد و بنا بر گفته‌اش، پس از مجلس به مأمون: هنگامی که امام جواد (علیه السلام) بر سر او فریاد زد، بر وجودش چنان ترس و لرزی افتاد که هرگز آن خوف و هراس از او جدا نشد و تا زمان مرگش نتوانست از دستانش بهره‌گیرد و عود بنوازند (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱: ۴۹۴)؛ بنابراین امام در اینجا، ابتدا با بی‌توجهی، سعی کرد مخارق را از این منکر بازدارد، ولی وقتی جسارت او را دید،

۱. هذا أبو العمر و جعفر بن واقد و هاشم بن أبي هاشم استأكلوا بنا الناس، و صاروا دعاة يدعون الناس الي ما دعى اليه أبو الخطاب، لعنه الله و لعنهم معه، و لعن من قبل ذلك منهم، يا علي لا تتحرجن من لعنهم لعنهم الله فان الله قد لعنهم، ثم قال، قال رسول الله: من تأثم أن يلعن من لعنه الله فعليه لعنة الله.

۲. اتق الله يا ذا العننون.

روش نهی از منکر را از «بی‌توجهی» به «فریاد تاثیرگذار» تغییر داد و با این روش به نتیجه رسید.

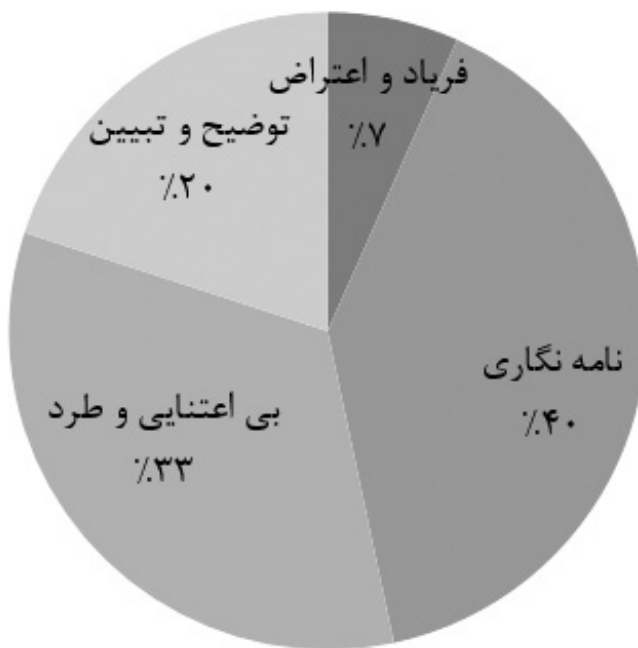
۴. نتیجه‌گیری

امام جواد علیه السلام در طول زندگانی کوتاه خود، به واجبات الهی، از جمله امر به معروف و نهی از منکر اهمیت می‌دادند که هم در سیره ایشان و هم در سخنان و نامه‌های ایشان، منعکس شده است. ایشان درباره اهمیت امر به معروف و نهی از منکر، سخنان مهمی دارد که عالمان شیعه را به پرهیز از غفلت و ضرورت امر به معروف و نهی از منکر در جامعه، به‌خصوص بین شیعیان، وامی‌دارد. نیز در برابر فرقه‌های منحرف آن زمان، از جمله واقفیه، غالیان و فطحیه، موضع صریح و شفاهی داشت که از طرفی، سعی در ارشاد و راهنمایی آنان داشت و از طرفی دیگر، شیعیان را از رفت و آمد با آنان، نهی می‌کرد. به‌جز احادیثی که از امام جواد علیه السلام در اهمیت امر به معروف و نهی از منکر و مصادیق آن بیان شده است؛ آن امام همام با چهار روش: تبیین و توضیح، نامه‌نگاری، طرد و بی‌اعتنایی و فریاد و اعتراض، این دو فریضه الهی را انجام داده است. از نظر آماری برای روش تبیین و توضیح ۳ مورد، نامه‌نگاری ۶ مورد، طرد و بی‌اعتنایی ۵ مورد و فریاد و اعتراض یک مورد، شناسایی شد؛ بنابراین روش نامه‌نگاری با (۴۰٪) درصد روش‌های کاربردی امام جواد علیه السلام در زمینه امر به معروف و نهی از منکر قرار دارد. روش بی‌اعتنایی و طرد با (۳۳٪) و روش توضیح و تبیین با (۲۰٪)، در رتبه‌های بعدی قرار دارند. روش فریاد اعتراض با (۷٪) کمترین میزان بهره‌گیری روشی امر به معروف و نهی از منکر توسط ایشان را نشان می‌دهد که نشانگر اهمیت روش نامه‌نگاری نسبت به دیگر روش‌ها در انجام این دو فریضه، در سیره امام جواد علیه السلام است.

از نظر موضوعات این ۶ روش گفتنی است: ۵ مورد، مصادیق معروف است که ایشان به آن امر کرده‌اند و ۹ مورد منکراتی هستند که امام جواد علیه السلام از انجام آن نهی کرده‌اند. معروف‌های مورد تاکید امام در این ۶ روش عبارت است از: ۱. کمک به دیگران و گره‌گشایی و رفع مشکلات دیگران؛ ۲. ضرورت تقیه و پنهان کردن عقیده برای شیعیان؛ ۳. شعرسرایی برای اهل بیت علیهم السلام؛ ۴. زیارت و یادکرد اهل بیت علیهم السلام؛ ۵. رها کردن اضافه غذا در صحرا برای حیوانات. منکرهایی که امام از آن نهی کرده‌اند: ۱. موسیقی و غنا؛ ۲. اقتدای به واقفیان در نماز جماعت؛ ۳. پیروی از احکام و فتاوی‌ عباسیان؛ ۴. تظاهر و آرایش و تهییج بانوان؛ ۵-۸. پیروی از واقفیان، زیدیان، مجسمه و غالیان؛ ۹. صدور فتاوی بدون آگاهی. بنابراین درصد فراوانی مصادیق در شیوه‌های به کار رفته در امر به معروف و نهی از منکر، به این صورت است: معروف ۳۶٪؛ منکر ۶۴٪ (نمودار شماره ۲)؛ همچنین از نه منکر نهی شده توسط امام جواد علیه السلام، دوری از عقاید و فرق انحرافی ۶

مورد ۶۷٪ و بقیه منکرات ۳ مورد ۳۳٪ (نمودار شماره ۳) را شامل می‌شود.

نتیجه آنکه اولاً نهی از منکر نسبت به امر به معروف، جایگاه ویژه‌ای نزد امام داشته است؛ به جهت وجود منکرات مختلف در جامعه اسلامی آن روز؛ ثانیاً از بین منکرات ۶۷٪ به نهی از پیروی از فرق انحرافی اختصاص یافته که اهمیت برخورد با فرق انحرافی را مضاعف می‌کند؛ زیرا گرایش جامعه اسلامی به فرق منحرف، زمینه‌ساز دوری از حق و امامت خواهد شد که برآیند آن، توجه مضاف حوزه‌های علمیه و جامعه نخبگانی به آگاه‌سازی در زمینه فرق منحرف است.

نمودار (۱): درصد فراوانی شیوه‌های امر به معروف و نهی از منکر توسط امام جواد (علیه السلام)

نمودار (۲): درصد فراوانی مصادیق امر به معروف و نهی از منکر در روش‌های امام جواد علیه‌السلام

نمودار (۳): درصد فراوانی مصادیق منکر

منابع و مأخذ

- آقا بزرگ تهرانی، محمد محسن. (۱۴۰۳ ق). *الذریعه إلى تصانیف الشیعه*. بیروت: دارالأضواء.
- ابن اشعث، محمد بن محمد. (بی تا). *الجغریات (الأشعثیات)*. تهران: مکتبه النینوی الحدیثه.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۹۸ ق). *التوحید*. تصحیح هاشم حسینی. قم: جامعہ مدرسین حوزہ علمیه قم.
- _____ . (۱۳۶۲). *الخصال*. مصحح علی اکبر غفاری. قم: جامعہ مدرسین حوزہ علمیه قم.
- _____ . (۱۴۱۳ ق). *من لایحضره الفقیه*. مصحح علی اکبر غفاری. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ابن حمزه طوسی، محمد بن علی. (۱۴۱۹ ق). *الثاقب فی المناقب*. مصحح نبیل رضا علوان. قم: انصاریان.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی. (۱۴۰۴ ق). *تحف العقول عن آل الرسول ﷺ*. مصحح علی اکبر غفاری. قم: جامعہ مدرسین حوزہ علمیه قم.
- ابن طاووس، علی بن موسی. (۱۴۱۱ ق). *مهج الدعوات و منهج العبادات*. مصحح ابوطالب کرمانی. قم: دارالذخائر.
- اربلی، علی بن عیسی. (۱۳۸۱ ق). *کشف الغمه فی معرفة الأئمة*. مصحح سید هاشم رسولی محلاتی. تبریز: بنی هاشمی.
- امین، محسن. (۱۴۰۸ ق). *اعیان الشیعه*. بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
- بغدادی، عبدالقاهر. (۱۴۰۸ ق). *الفرق بین الفرق و بیان الفرقة الناجیه منهم*. بیروت: دارالجمیل - دار الآفاق.
- حلوانی، حسین بن محمد. (۱۴۰۸ ق). *نزهة الناظر و تنبیه الخاطر*. قم: مدرسه الإمام المهدی علیه السلام.
- خمینی، سید حسن. (۱۳۸۹). *فرهنگ جامع فرق اسلامی*. تهران: اطلاعات.
- سید مرتضی. (۱۴۰۵ ق). *رسائل الشریف المرتضی: مساله فی العمل مع السلطان*. به کوشش احمد حسینی. قم: دار القرآن الکریم.
- شهرستانی، محمد بن عبدالکریم. (۱۳۶۴ ش). *الملل والنحل*. قم: الشریف الرضی.
- طبرسی، احمد بن علی. (۱۴۰۳ ق). *الإحتجاج علی أهل اللجاج*. مصحح محمدباقر خراسان. مشهد: نشر مرتضی.
- طبری، آملی صغیر، محمد بن جریر بن رستم. (۱۴۱۳ ق). *دلائل الإمامة*. قم: موسسه البعثه.
- طبری، محمد بن جریر. (۱۳۸۷ ق/ ۱۹۶۷ م). *تاریخ الأمم والملوک*. (چاپ دوم). تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم. بیروت: دارالتراث.
- طقوش، محمد سهیل. (۱۳۹۲). *دولت عباسیان*. مترجم حجت الله جودکی. ویراستاران رسول جعفریان، حسین حسینیان مقدم. قم: پژوهشگاه حوزة و دانشگاه.
- طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن. (۱۴۰۷ ق). *تهذیب الأحکام*. تحقیق حسن خراسان موسوی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- _____ . (۱۴۰۴ ق). *رجال الکشی - اختیار معرفة الرجال*. تحقیق مهدی

رجایی. قم: مؤسسه آل‌البتیت علیه السلام لإحياء التراث.

فقه الرضا علیه السلام. (۱۴۰۶ ق). منسوب به علی بن موسی الرضا علیه السلام. مشهد: مؤسسه آل‌البتیت علیه السلام لإحياء التراث.

قطب‌الدین راوندی، سعید بن هبة‌الله. (۱۴۰۹ ق). **الخراج و الجرائح**، قم، مؤسسه الإمام المهدي علیه السلام.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ ق). **الکافی**، مصحح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی. تهران: دارالکتب الإسلامية.

مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ ق). **بحار الانوار**. بیروت، دار احیاء التراث العربی.

مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳ ق). **الاختصاص**، محقق علی اکبر غفاری و محمود محرمی زرنندی. قم: المؤتمر العالمي لالفيه الشيخ المفيد.

_____ (۱۴۱۳ ق). **الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد**. قم: مؤسسه آل‌البتیت علیه السلام.

_____ (۱۴۱۰ ق). **المقنعه**. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

موسوی بجنوردی، محمدکاظم. (۱۳۸۰). **دائرة المعارف بزرگ اسلامی**. ج ۱۰. تهران: مرکز دائره المعارف بزرگ اسلامی.

نجاشی، ابوالعباس احمد بن علی. (۱۴۱۳ ق). **رجال النجاشی**. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.

References

- Agha Bozorg Tehrani, Muhammad Hasan. (1983). *Al-Dhari'a ila Tasaneef al-Shi'a*. Beirut: Dar al-Adwa'. [in Arabic]
- Ibn Ash'ath, Muhammad ibn Muhammad. (n.d.). *Al-Ja'fariyyat (Al-Ash'athiyat)*. Tehran: Maktabat al-Naynawi al-Haditha. [in Arabic]
- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali. (1978). *Al-Tawhid*. Ed. Hashim Husayni. Qom: Jami'at al-Mudarrisin fi al-Hawza al-Ilmiyya. [in Arabic]
- _____. (1983). *Al-Khisaal*. Ed. Ali Akbar Ghaffari. Qom: Jami'at al-Mudarrisin fi al-Hawza al-Ilmiyya. [in Arabic]
- _____. (1993). *Man La Yahduru al-Faqih*. Ed. Ali Akbar Ghaffari. Qom: Dar al-Islami. [in Arabic]
- Ibn Hamza al-Tusi, Muhammad ibn Ali. (1999). *Al-Thaqib fi al-Manaqib*. Ed. Nabil Rida Alwan. Qom: Ansariyan. [in Arabic]
- Ibn Shu'ba al-Harrani, Hasan ibn Ali. (1984). *Tuhaf al-'Uqul an Al al-Rasul (PBUH)*. Ed. Ali Akbar Ghaffari. Qom: Jami'at al-Mudarrisin fi al-Hawza al-Ilmiyya. [in Arabic]
- Ibn Tawus, Ali ibn Musa. (1991). *Muhaj al-Da'awat wa Minhaj al-'Ibadat*. Ed. Abutalib Kermani. Qom: Dar al-Dhakha'ir. [in Arabic]
- Al-Irbili, Ali ibn Isa. (1962). *Kashf al-Ghumma fi Ma'rifat al-A'imma*. Ed. Sayyid Hashim Rasuli Mahallati. Tabriz: Bani-Hashimi. [in Arabic]
- Al-Amin, Muhsin. (1988). *A'yan al-Shi'a*. Beirut: Dar al-Ta'aruf lil-Matbu'at. [in Arabic]
- Al-Baghdadi, Abd al-Qahir. (1988). *Al-Farq bayn al-Firq wa Bayan al-Firqa al-Najiya*. Beirut: Dar al-Jil – Dar al-Afaq. [in Arabic]
- Al-Halwani, Husayn ibn Muhammad. (1988). *Nuzhat al-Nazir wa Tanbih al-Khatir*. Qom: Ma-

drasat al-Imam al-Mahdi (AS). [in Arabic]

Khomeini, Sayyid Hasan. (2010). *Farhang-e Jam'e-e Firaq-e Islami*. Tehran: Ettela'at. [in persian]

Al-Sharif al-Murtada. (1985). *Rasa'il al-Sharif al-Murtada: Mas'ala fi al-'Amal ma'a al-Sultan*. Ed. Ahmad Husayni. Qom: Dar al-Qur'an al-Karim. [in Arabic]

Al-Shahrīstāni, Muhammad ibn Abd al-Karim. (1985). *Al-Milal wa al-Nihal*. Qom: Al-Sharif al-Radi. [in Arabic]

Al-Tabarsi, Ahmad ibn Ali. (1983). *Al-Ihtijaj 'ala Ahl al-Lijaj*. Ed. Muhammad Baqir Khursan. Mashhad: Nashr al-Murtada. [in Arabic]

Al-Tabari al-Amuli al-Saghir, Muhammad ibn Jarir ibn Rustam. (1993). *Dala'il al-Imama*. Qom: Mu'assasat al-Ba'tha. [in Arabic]

Al-Tabari, Muhammad ibn Jarir. (1967). *Tarikh al-Umam wa al-Muluk* (2nd ed.). Ed. Muhammad Abu al-Fadl Ibrahim. Beirut: Dar al-Turath. [in Arabic]

Taqush, Muhammad Suhayl. (2013). *Dawlat al-'Abbasiyyin*. Trans. Hujjatullah Judaki. Eds. Rasul Ja'fariyan & Husayn Husayniyan Muqaddam. Qom: Pajuhishgah-e Hawza wa Danishgah. [in persian]

Al-Tusi, Abu Ja'far Muhammad ibn Hasan. (1987). *Tahdhib al-Ahkam*. Ed. Hasan Khursan Musawi. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya. [in Arabic]

———. (1984). *Rijal al-Kashshi – Ikhtiyar Ma'rifat al-Rijal*. Ed. Mahdi Rajai. Qom: Mu'assasat Al al-Bayt (AS) li-Ihya' al-Turath. [in Arabic]

Fiqh al-Rida (AS). (1986). Attributed to Ali ibn Musa al-Rida (AS). Mashhad: Mu'assasat Al al-Bayt (AS) li-Ihya' al-Turath. [in Arabic]

Qutb al-Din al-Rawandi, Sa'id ibn Hibat Allah. (1989). *Al-Khara'ij wa al-Jara'ih*. Qom: Mu'assasat al-Imam al-Mahdi (AS). [in Arabic]

Al-Kulayni, Muhammad ibn Ya'qub. (1987). *Al-Kafi*. Eds. Ali Akbar Ghaffari & Muhammad Akhundi. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya. [in Arabic]

Al-Majlisi, Muhammad Baqir. (1983). *Bihar al-Anwar*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. [in Arabic]

Al-Mufid, Muhammad ibn Muhammad. (1993). *Al-Ikhtisas*. Eds. Ali Akbar Ghaffari & Mahmud Muharrami Zarandi. Qom: Al-Mu'tamar al-'Alami li-Alfiyyat al-Shaykh al-Mufid. [in Arabic]

———. (1993). *Al-Irshad fi Ma'rifat Hujaj Allah 'ala al-'Ibad*. Qom: Mu'assasat Al al-Bayt (AS). [in Arabic]

———. (1990). *Al-Muqni'a*. Qom: Jami'at al-Mudarrisin fi al-Hawza al-Ilmiyya. [in Arabic]

Mousavi Bojnourdi, Muhammad Kazem. (2001). *Muhaqqiqan-e Da'irat al-Ma'arif-e Bozorg-e Islami*. Tehran: Markaz-e Da'irat al-Ma'arif-e Bozorg-e Islami. (Vol. 10). [in persian]

Al-Najashi, Abu al-'Abbas Ahmad ibn Ali. (1993). *Rijal al-Najashi*. Qom: Mu'assasat al-Nashr al-Islami. [in Arabic]